

ÉLETTÖRTÉNETEM. EGY TIZENKILENCEDIK SZÁZADI ISKOLAMESTER ÖNÉLETRAJZA

– Szemerjai Demeter Károly önéletírása.

Közreadja Magyarosi Sándor –

BEVEZETÉS

Szemerjai Demeter Károly neve ma leginkább csak a Barcasággal foglalkozók számára ismeretes, olyannyira, hogy egy rövid életrajza, amelyet Hochbauer Gyula írt, idén meg is jelent a Hétfalu című havilap márciusi számában.¹ Nem véletlenül: azt követően, hogy részt vett az 1848–49-es szabadságharcban, Szemerjai a barcasági Krizbára került kántortanítónak – itt később az iskola igazgatója lett –, és alaposan kivette részét a helyi oktatás megszervezéséből: a térség többi tanítójával együtt tanítóegyletek aktív tagja vagy éppen alapítója volt, különféle dolgozatokat írt, iskolamesterként maga is tanított, és szervezői tevékenységével nagyban hozzájárult ahhoz, hogy olyan szomszédos, de korábban egymástól elszigetelt vidékek, mint Háromszék és Barcaság, kapcsolatba kerüljenek egymással. Rendkívül gazdag életpályája a 19. század második felére esik, arra az időszakra, amikor nem csupán Erdélyben került sor hatalmas változásokra, hanem az ekkor lezajló ipari forradalom végképp átalakította a világ arculatát. E tekintetben Szemerjai kora tipikus gyermeke, élete pedig, amit a népművelésnek szentelt, leginkább egy Jókai-regény hőisére emlékeztet: abba az embertípusba tartozik, amelyből a század forradalmárai, felfedezői és feltalálói kikerültek. Itt közlésre kerülő önéletrajza, amelyet 1892-ben, 64 éves korában vetett papírra, szintén kalandregényeket idéző módon jutott e sorok szerzőjének birtokába: a kéziratot, amely tulajdonképpen egy hosszabb lélegzetű munka fele, egyik családtagom szerezte meg, és sohasem derült ki, hogy mi lett a hiányzó rész sorsa.

Jellegzetesen 19. századi figura Szemerjai abban az értelemben is, hogy működése alatt annak a falunak az arculata is megváltozott, ahová a forradalom után került – ekkor épült a templom, a papilak és az iskola –,

1 Hochbauer Gyula: Szemerjai/Szemerjay Demeter Károly. In *Hétfalu*, XXVI. évfolyam, 3. szám (2020. március), 2.

és valószínű, hogy gyermekként még tanította azt az építőmestert is, aki az 1920-as években az említett épületegyüttes utolsó épületét, az evangélikus kultúrházat – a Termet, ahogy a helyiek hívják – tervezte és építette. Munkássága nem merült ki ennyiben: igen valószínű, hogy Orbán Balázs híres művének Barcasággal foglalkozó része az általa elmondott információkon alapul, az 1848–49-es tapasztalatairól írott cikkét pedig egy, a szabadságharc honvédségének megalakulásával foglalkozó tanulmány szerzője is idézi.²

Szemerjai neve tehát nem merült feledésbe, és önéletrajzában megfogalmazott nagy félelme, hogy halálát követően az általa létrehozott gyümölcsöskert is elpusztul, ugyancsak nem vált valóra. A gyümölcsös megvan – mivel létrehozóját életében mesternek szólították, Mester-kertnek hívják –, Krizba lakossága azonban jelentősen átalakult: míg Szemerjai halála után néhány évvel, 1910-ben az 1897 lakosból 1211 magyarnak, 680 románnak és 6 németnek vallotta magát, az önkormányzat weboldala szerint ma a mintegy 2500 lakosból mindössze 381 magyar. A számok alapján úgy tűnik, az egykori iskolamester emléke túlélte a közösséget, amelyért életében annyit fáradozott.

A SZERZŐ

Szemerjai 1828-ban született Hunyad megye Algyógy nevű falujában.³ Gyermekkorára, amelyről önéletrajzában részletesen beszámol, a továbbiakban nem térnénk ki bővebben, fontos azonban megemlítenünk, hogy 1838-tól 1947-ig a nagyenyedi kollégiumban tanult, így az értelmiségiek azon nemzedékéhez tartozott, akik az 1820–1848 közötti években kerültek ki az erdélyi közép- és felsőbb iskolákból, és akiket Újfalvi Sándor a következő módon jellemezett: „Ez [a nemzedék] mindenekelőtt elődeinél többoldalú műveltségre vágyott, nem szenvedhette a felsőbbiségek előtti meghunyászkodó viselkedést, többet-jobbát akart szüleinél. A felvilágosodás filozófiája, a természetfilozófia és a nemzeti liberalizmus igen fogékony talajra talált a tanulóifjúságban. S mivel a magyarság általános helyzete sem maradt ismeretlen előttük, az akkortájt kibontakozó magyar nemzeti mozgalom előrehajtó ereje lett az enyedi, a kolozsvári, a marosvásárhelyi

2 Süli Attila: A honvédség szervezése Erdélyben 1849-ben. In *Acta Siculica* 2014–2015, 195–248.

3 Különféle életrajzai – egyébként tévesen – a Kis-Küküllő vármegyei Magyarbényét jelölik meg születési helyeként.

iskolákat elhagyó vagy éppen padjaiban ülő fiatal értelmiség. Ők alkotják majd a szabadságharc tisztikarát. Ez a felnövő értelmiségi réteg hozta a legnagyobb véráldozatot a megálmódott és a romantikus szépirodalom által a végsőkig idealizált szabadságeszméért.⁴ Mindehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy ezen értelmiség tagjai nem csupán a forradalomban vállaltak aktív szerepet: mindazok pályája, akik életben maradtak, egy olyan században bontakozott ki, amely során Erdély társadalma – amint a továbbiakban látni fogjuk – gyökeresen megváltozott, és e változásban nekik is jelentős szerep jutott.

Szemerjai Demeter Károly időskori képe

A KOR

Szemerjai pályafutása a szabadságharcot követő időszakra esik, és mintegy öt évtizedet ölel fel. Ezen időszak alatt Erdély számos szempontból radikális átalakuláson ment keresztül. A kor első olyan eseménye, amely az erdélyi társadalm szerkezet polgári jellegű átalakulásának kezdetét is jelentette, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc: az ekkor meghozott

4 Lásd Egyed Ákos: *Az erdélyi magyarság történetéből: 1790–1914*. Kolozsvár, 2004, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 76.

törvények a rendi-feudális berendezkedést és a céhmonopóliumot egyaránt felszámolták, az új struktúra alakulásának rendezőelve pedig a polgári tulajdon lett. A szabadságharc e vívmányait az 1849-ben bevezetett katonai diktatúra ideje alatt sem érvénytelenítették. A következő korszakot, amely az osztrák–magyar kiegyezéshez köthető, és amelyet az Európa-szerte tapasztalható gazdasági fellendülés jellemez, 1867-től számítjuk. A kiegyezést követően Erdély hagyományos közigazgatási rendszere jelentős mértékben átalakult: a központi kormány szerv, a Főköormánysezék (Gubernium) megszűnt, a szász és a székely székeket pedig betagolták a megyei szervezetbe, amelynek eredményeként Erdélyben 15 megye jött létre. A változás érintette a városhálózatot is: számos korábbi kisvárost, amely anyagilag képtelen volt a városi státusz fenntartására, visszaminősítettek nagyközséggé.⁵ Végül fontos megemlíteni, hogy 1867 és 1873 között a gazdaság is jelentős fejlődésen ment keresztül. E fejlődés egyik következménye az erdélyi vasúthálózat kiépítése volt: ebben az időszakban mintegy 1106 km-nyi vasútvonalat adtak át a forgalomnak (többek között az 1870–1873 között épített Kolozsvár–Tövis–Brassó vonalat, amely közvetlen hatással volt annak a régióknak a fejlődésére, ahol Szemerjai is tevékenykedett). Az 1873-as gazdasági válság miatt a vasútépítés valamilyest lelassult, 1881-től azonban ismét lendületet vett: 1881–1900 között az erdélyi vasúthálózat újabb 2174 km-nyi vonallal bővült.⁶

A FALU: KRIZBA

Amint láttuk, Szemerjai munkássága részben a Barcaság egyik, néhány évtizede még túlnyomórészt magyarok lakta falujához, Krizbához köthető. A középkor folyamán a település lakói – a többi barcasági magyar faluhoz hasonlóan – határőrök voltak, azonban a falu 1652-ben teljesen Brassó tulajdonába került. Ettől kezdődően a krizbaiak a városnak készpénz-, termény- és munkabeli szolgáltatásokkal tartoztak, malom-, kocsmá- és erdőhasználati joguk nem volt, és kézművességgel sem foglalkozhattak, hogy ne vetélkedhessenek a brassói szász iparosokkal.⁷ A szász fennhatóság azonban nemcsak hátrányokkal járt: a lutheri reformáció terjedését követően a Brassóhoz tartozó falu is evangélikussá lett. Valószínűleg a szász

5 Egyed: i. m. 85.

6 Egyed: i. m. 88–89.

7 Seres András: *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Bukarest, 1984, Kritérium, 5.

hatásnak, pontosabban pedig Johannes Honterus munkálkodásának tudható be, hogy 1544-ben, amikor a régió egyházait és iskoláit átszervezték, a tájegység másik három falva mellett Krizbáról is feljegyezték, hogy a pap mellett iskolamester is működött a faluban.⁸ A település életét a Brassóhoz, mint gazdasági, művelődési, közigazgatási központhoz való tartozás számos egyéb szempontból is meghatározta.

A jobbágyfelszabadítást követően Krizba is jelentős átalakuláson ment keresztül. Amint Egyed Ákos írja, ebben az időszakban a városok vonzáskörzetében fekvő falvakban gyorsabb ütemű árutermelés bontakozott ki, és egyre megszokottabbá vált a falusi népesség elvándorlása is. Ugyancsak ekkor alakult ki a kapitalista korszak falutípusa: e falvakat – a korábbi falutípusokkal ellentétben – már az önálló parasztság lakta, amely különböző nagyságú vagyonnal rendelkező rétegekre bomlott.⁹ Szemerjai egy évtizeddel a jobbágyfelszabadítást követően, a fentebb felvázolt átalakulás kezdeti időszakában telepedett meg Krizbán; járadéka kántor-tanítóként minden evangélikus házaspártól egy véka búza, fél véka zab, törökbúza (kukorica) vagy árpa; a napszámosoktól egy véka búza, minden gazdától egy egész, özvegytől fél kenyér; minden iskolás gyermektől 30 krajcár, s minden iskolába menet alkalmával egy szál tűzifa volt.¹⁰ A század végéig, míg nyugdíjba vonult, döntő szerepet játszott abban, hogy valamiféle polgári műveltség honosodjon meg a falubeliek között.

OKTATÁS ÉS EGYHÁZ

A 19. század változó világa mellett volt két olyan intézmény – az iskola és az egyház –, amelyek fejlődése vagy átalakulása közvetlenül is hatást gyakorolt Szemerjai életére. Az oktatást, ezen belül pedig a népiskolai oktatást, amelynek keretein belül Szemerjai is tevékenykedett, az 1868/XXXVIII. törvénycikk alapján szervezték újjá. E törvény minden község számára előírta a néptanítók alkalmazásának kötelezettségét, a 6–12 éves gyermekek számára pedig kimondta a kötelező iskolalátogatást. A krizbai iskolát 1869. október 10-én az egyház és a politikai község képviselőinek közös határozata értelmében a község vette át az egyháztól.

8 Koszta István: *A krizbai magyar evangélikus-lutheránus egyházközség története*. Krizba, 2004, 15.

9 Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914*. Bukarest, 1981, Kriterion, 249.

10 Hochbauer: i. m. 2.

„A tanítás és oktatás fő célja – írja ezzel az időszakkal kapcsolatban Egyed Ákos –, az írás és olvasás, elemi számtan, földrajzi, történelmi s hittani ismeretek elsajátítása volt. 1896-tól gazdasági ismereteket is tanítottak, s már az 1870-es évektől ún. faiskolákat, zöldséges kerteket is létesítettek az iskolák mellett, ahol gyakorlati ismereteket szerezhettek a tanulók.”¹¹ Úgy tűnik, Krizbán az oktatás nem korlátozódott kizárólag a tanköteles gyermekekre: 1873–74-ben Szemerjai, aki ekkor már a falubeli iskola igazgatója volt, Józsa Mihállyal közösen felnőttek számára szervezett pótanfolyamot, amelynek mintegy 60-70 résztvevője között szép számban akadtak 40 és 60 év közöttiek is, de az iskola emellett megközelítőleg 400 kötetes könyvtárával is hozzájárult a népművelés ügyének előmozdításához.¹² Emellett Szemerjai kertészkedett is, pontosabban gyümölcsfákat ültetett. Amint önéletrajzából kiderül, e tevékenysége során sem vesztette szem elől a közösség szolgálatát: „Rajta voltam szóval, tettel, példával, adománnyal, hogy ezen kedves-hasznos intézkedés kedvességre találjon népem között, nemcsak a pusztá kertek, de a legdrágább helyek, az udvarok befásítását űztem a legnagyobb eréllyel. S nem mondhatom, hogy hiába harcoltam, mert sok szép pénzt, sok jóízű falatot kap egyik-másik abból, amit az én kezem, amit az én tanácsom után elvégzett.” Halálakor nyolc holdra rúgó gyümölcsösét, a már említett Mester-kertet a falura hagyta.

Az iskola mellett a másik intézmény, amely bizonyos mértékben befolyásolta Szemerjai életét, az egyház volt. 1886-ban a Krizbai Evagélikus Egyházközség kilépett a szász fennhatóság alól, és a többi barcasági magyar egyházközséggel együtt megalapította az önálló magyar esperességet, amely ugyanezen év augusztus 18-án csatlakozott a Tiszai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházkerülethez.¹³ Szemerjai úgy vélte, az esperesség létrejötte jó alkalom arra, hogy régi álmát valóra váltsa, és a tanítói pályát a papira cserélje fel, úgy tűnik azonban, esélyeit rosszul mérte fel. Az önéletrajz szerint amellett, hogy házassága gyermektelen volt, e kudarc volt életének másik legkeserűbb momentum.

MUNKÁSSÁGA

Szemerjai munkásságának egy része meglehetősen látványosnak mondható. 1851-ben érkezett Krizbára, ahol egy évvel korábban tették le az új

11 Egyed: Az erdélyi magyarság..., 91.

12 Hochbauer: i. m. 2.

13 Koszta: i. m. 27.

templom alapkövét, így az építkezésből ő maga is tevékenyen kivette a részét. A templomot 1854. május 25-én szentelték fel. 1859-ben felépült az új paplak is – ehhez az építkezéshez Szemerjainak szintén volt köze –, fő művének azonban kétségtelenül az 1870-ben befejezett többszintes egyházi iskola tekinthető, amelynek építését ő és Fóris Márton lelkész vezette. Az említett épületek ma is ott állnak Krizba központjában.

A különféle építkezések mellett Szemerjai több, tanítókat tömörítő egyesületben is aktív szerepet vállalt. Ezek közül az első 1856-tól 1866-ig működött. Második egyesületéről, amely 1880. október 27-én jött létre, és amely Krizba, Barcaújfalu és Apáca községek néptanítóit foglalta magába, Józsa Mihály iskolatörténete a következőket írja: „A tagság figyelemmel követte az iskola felszerelését, a tanításban használt tankönyveket, tanulmányozta a népoktatási törvényt, a tantervet és rész vállalt a népművelésből is: méhészetet, gyümölcsfatermesztést tanítva. Helyi anyagot gyűjtöttek a megye földrajz tankönyvének a megírásához, összegyűjtötték a helyi babonákat, hiedelmeket.”¹⁴ Az egyleti tevékenység mellett meg kell említenünk a Szemerjai által jegyzett különféle szakmunkákat is, amelyek többnyire a tanításhoz – szépíráshoz, ásványtanhoz, embertanhoz, gyümölcsfatermesztéshez¹⁵ – kapcsolódnak. Mindezek egy igen aktív, a közösség szolgálatában eltöltött életről tanúskodnak.

A KÉZIRAT

Az itt közreadott önéletrajz egy nagyobb szöveg töredéke, amelynek címe: *Az iskola és életem története*. A szöveg kézírással íródott, a kézirat lapjait pedig összefűzték, aminek eredményeként egy A4-es oldalnál valamivel nagyobb füzet jött létre. E füzetet, bár nem talált bele pontosan, előző tulajdonosa egy Souvromtractor feliratú irattartóban őrizte.

A szöveg a cím ellenére tulajdonképpen csak az önéletrajzi részt tartalmazza, amely az *Élettörténetem* címet viseli, feltételezhető azonban, hogy Szemerjai nemcsak tervezte, hanem valóban megírta a másik részt, az iskola történetét is. Erre utal, hogy *A komoly munka kezdete* című rész végén a szerző oldalszám szerint is hivatkozik a hiányzó iskolatörténetre.

Maga az önéletrajz 32, kézzel írott és megszámozott oldalból áll. A tulajdonképpeni oldalszámokat az oldalak tetején kell keresnünk, az

14 Lásd Hochbauer: i. m. 2.

15 A tizenkilencedik században használt kifejezés.

egyres oldalak aljára pedig odaírták a következő oldal számát is. A szöveg utolsó mondata a 32. oldal alján megszakad: ez és a következő oldal száma, amelyet ugyancsak feltüntettek az oldal alján, arra utal, hogy legalább egy oldal biztosan hiányzik a kéziratból.

Végezetül ki kell térnünk a szöveg átírására is. Szemerjai meglehetősen tisztán ír, úgyhogy e tekintetben szinte semmi változtatást nem kellett eszközölni azért, hogy önéletrajza könnyebben olvashatóvá váljon. Ugyanez vonatkozik a szerkesztésre is: a szerző maga tagolta tizenöt részre a kéziratot, az egyes részeknek pedig címet is adott. Feladatot csupán sajátos kézírásának kibetűzése jelentett az átírás során. A kézirat e sorok írójának tulajdonát képezi.

(Magyarosi Sándor)

ÉLETTÖRTÉNETEM

*Nem az a kérdés, hogy mennyit éltem,
hanem hogy mit tettem?*

I. SZÜLETÉSEM, SZÜLEIM-TESTVÉREIM, GYERMEKKOROM

Születtem 1828. augusztus¹⁶ 12-én Hunyad megye Algyógy nevű falujában, holott atyám a Kún gróf tiszttartója volt.¹⁷ Atyám Szemerjai¹⁸ István, anyám laborfalvi Berde Rózália, nyolc testvér közt én a legidősebb; a testvérek három fiú és öt leány; szülők és testvérek legnagyobb részt már mind csendesen nyugosznak. Gyermekségem éveit nagyrészt bodolai [...] pap, Szemerjai Demeter Dávidnál töltöttem; itt ismerkedtem meg az élet kulcsával, a betűvel – mint hatéves gyerek a s[epsi].sz[ent].györgyi hepe-hupás iskola földjét is tapodtam. Algyógyról szülőim Alsó-Fehér megye Magyarbénye nevű falujába, báró

16 Az eredeti szövegben a rövidítés nem teljesen egyértelmű, így a hónap akár október is lehet.

17 Szemerjai apja minden valószínűség szerint gróf Kún Kocsárd (Algyógy, 1803. június 25. – Szászváros, 1895. január 11.), az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) egyik alapítója családjának szolgálatában állt.

18 Szemerjai igazi neve Demeter volt, következésképpen apját is Demeter Istvánnak hívták.

Brukkental nagyszerű udvarába költöztek; talán legelőbb itt fogamzott meg bennem, már mint 7-8 éves gyermek, a nagy szabad természet, a természet iránt való vonzódásom, mert itt Bényén a magasan fekvő udvari lakásoktól le a Küküllőig egy nagy terjedelmű kert mind a legpompásabban volt berendezve, ahol egész napokat eltöltöttem. Itt Bényén az 1837–38-as iskolai évben egy Szöllősi Ferencz nevű első éves enyedi theológus kínlódott velem, s én is vele, mert beteges s így nagyon unalmas ember lévén, nemcsak én, de minden környezete félt tőle. Az 1838-ik iskolai év kezdetén Szöllőssivel Enyedre mentem, ahol a második osztályba felvettek (talán akkor úgy nevezték, hogy *sintaxis*).

II. COLLEGISTÁSKODÁSOM

1838 őszén tehát, a 2. osztályban megkezdve a tanulást, így 8 év alatt, az alsó osztályban végezve, 1847-ben novícius lettem. Ez idő alatt már szülőim a Mezőség kellős közepére, egy Katona nevezetű nagy magyar és román vegyes ajkú faluba költöztek, ahol is három hatalmas grófi udvar, ti. a Haller-, Kornis- és Nemes grófoké volt, s atyám ez utóbbit bírta árendába. Így a távolság miatt rendszeren csak a kánikulára mehettem haza, de ez az állapot sem volt a legrosszabb, mert így emiatt a távolság miatt a rövidebb szünnapokat rendszeren az Enyed környéki falukban, jóbarátaimnál, rokonaimnál töltöttem, s ez által [...] roppant széles körű ösmeretségem, de nagy tapasztalatom is volt, amiknek későbbi időmben sok hasznát is vettem. Mert bizony sokszor eszembe jut még most is felejthetetlen emlékü, kedves Szócs Adolf barátomnak esete; őt az apja, a híres dézsi konzervgyári doktor [*feltehetőleg a konzervgyár orvosáról lehet szó*] mint első, így legszeretettebb fiát, sokszor meglátogatta Enyeden, örökké azt mondta: menj társaságba, menj emberek közé, bálba-színházba-falura, mert azt kapod, ami az életre legfőbb, a míveltséget; az iskola falai közt lehetsz tudós, de az nem elég. Így hát volt széles körű ösmeretségem-rokonságom, de annál nagyobb is volt, s még ma is, annál nagyobb a fájdalmam, valahányszor rá gondolok vagy a földabroszon nézegetem, hogy mi lett azzal a vidékkel, annak kedves népével? Hogy és mivel érdemlette meg azt a vandalizmust, azt a barbarizmust, amelynek párját még a tatárok se mívelték. Isten fizessen meg érte, ezeríziglen.

Az alsó osztályú tanulási évek alatt úgynevezett tanítvány voltam, vagyis privát tanítottak, életre-költségre szülőim gondoskodtak. Elég jól, mondhatni gond nélkül telt tanulásom, szinte deák koromig, mert az atyai gond mellett mindig ott volt az édesanyai is, oh pedig ez mily édes volt, s mily elfelejthetetlen még most is. De fájdalom, mikor leginkább kellett volna, akkor szűnt meg örökre; igen, a kedves, jó édesanya, aki után nyolc árva sírt, s azután pusztult el, mint oldott kéve; 1847 telén egy tüzi jedségből keletkezett tüdővész miatt néhány nap alatt elhalt. Ott nyugszik az anyaföld kebelében, a Katonával szemben, északkeletre fekvő temetőben, bizonyosan most még a sírdomb helye se lenne felismerhető, de keblemben mindig ott volt s ott is lesz.

Sokszor mondta boldogult anyám, mikor hazamentem: te a legrosszabb gyermekem voltál, amire én mindig így biztattam: „megmutatom, édesanyám, hogy épp azért a legjobb leszek”. Nem volt módom, de ahelyett az Isten rendelt egy jó anyóst, s ennek igyekeztem kipótolni, amit anyámnak ígértem, mert 24 évig tartottam úgy, hogy bizonyosan sok száz közül alig lesz s volt egynek hasonló boldog, nyugalmas özvegsége; nem is hiszem, hogy lett volna panasza rám, nyugodjék békében, megérdemlette, mert jó anya, jó anyós s tisztességes, becsületes asszony volt.

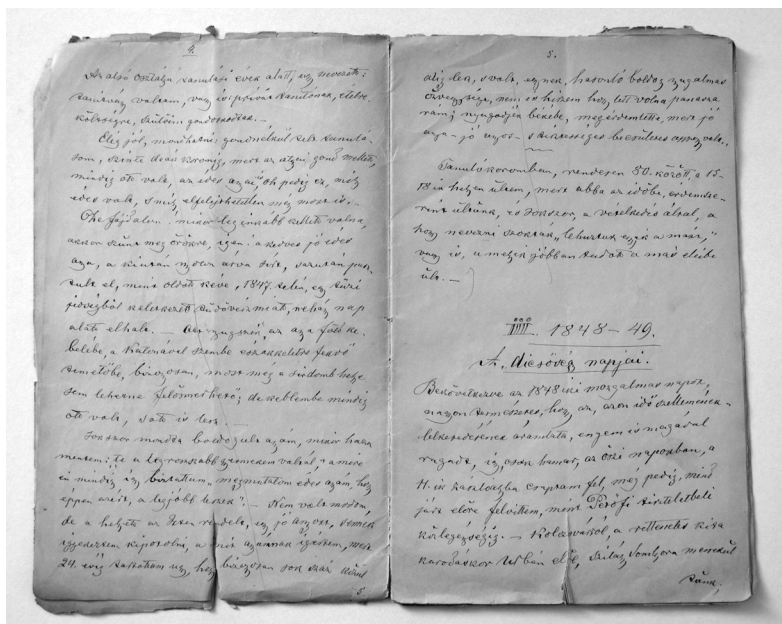
Tanulókoromban rendszeren 80 között a 15-18-ik helyen ültem, mert abban az időben érdem szerint ültünk, és sokszor a viselkedés által, ahogy nevezni szokták, „lehúztuk egyik a másét”, vagyis amelyik jobban [tanult], a más eleibe ült.

III. 1848–1849. A DICSŐSÉG NAPJAI

Bekövetkezve az 1848. évi mozgalmas napok, nagyon természetes, hogy az azon idő szellemének, lelkesedésének áramlata engem is magával ragadott, így csakhamar, az őszi napokban a 11-ik zászlóaljba csaptam fel, mégpedig mindjárt előre felvittem, mint Petőfi, tiszteletbeli közlegénységig. Kolozsvárról a rettenetes kitakarodáskor Urbán¹⁹ elől Szilágysomlyóra menekültünk, onnan egynehányunkat december elején Tasnádra sétáltattak, ahol Laskai alispán alatt a sorozás javában

19 Karl Urban cs. kir. ezredes, a 17. román határőrezred parancsnoka. Az 1848–49-es szabadságharc erdélyi történéseiben betöltött szerepéről bővebben lásd Egyed Akos: *Erdély 1848–1849*. Csíkszereda, 2010, Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

folyt; mi hol a sorozási irodában, hol a legénység rendre szoktatásában voltunk tevékenyek mindaddig, míg két zászlóaljnyi összegyűlt; akkor egyik Debreczen, a másik Kolozsvár felé rendeltetett, így én ez utóbbival, mint a 73-ik h[onvéd]. z[ászlóalj]jal küzdöttem végig az egész hadjáratot.²⁰

Az eredeti kézirat két oldala az 1848–49-es fejezet címével

20 A zászlóalj szervezését Tóth Ágoston alezredes kezdte meg 1849 januárjában; első két százada, amelyeket 1849. februárjának elején Beszterce vidékére rendelték, harcolt a magyar fél vereségével végződő királynémeti ütközetben. Urban kiűzése után a zászlóalj a besztercei hadosztály alárendeltségébe került (az ezredes január 4-én, azt követően távozott Bukovinába, hogy Bem 1848. december 31-én Beszterce ellen indult), június végétől a Borgói-szoroson betört ellenség ellen küzdött, majd a Nagyszében elleni hadműveletben vett részt. A nagycsúri vereséget követően az alakulat 1849. augusztus 18-án a Hunyad megyei Dobrán kapitulált. Bővebben lásd Süli Attila: A honvédség szervezése Erdélyben 1849-ben. In *Acta Siculica*, 2014–2015, 195–248. A hadosztály megalakulásáról Szemerjai maga is közölt egy rövid írást: Szemerjai Károly: Emlékezés a 73-ik h. zászlóalj alakulására. In *Történelmi Lapok*, 1892, 16, 160–161., lásd: http://dspace.bcuculuj.ro/bitstream/123456789/64409/1/BCUCLUJ_FP_106331_1892_001_016.pdf (Letöltve: 2019. 11. 23.)

Azt, hogy miképp folyt le ezen idő alatt csekélységem élettörténete, nagyon hosszas volna ide leírni, azért annak részletezésébe nem is bocsátkozom; elég azt tudni és hinni, hogy ahol annyi sok ezerek élete elvesz, biz ott az én életem is sokszor függött egy hajszálon. Átküzdöttünk, átretértünk a borgói szorostól egész a sz. sebesi utolsó csatáig. Déván kapituláltunk. Fehérvárról az ev[angélikus]. templomból különös szerencsével megszöktünk. Hanem ekkor már hogy mi történt velünk, azt csak leírom, annál inkább, mert hiszem, hogy a legkeményebb szívű [olvasó] is elhiszi, de meg is érzi. Ti. ahogy Fehérvárról úgy éjféli felé elszöktünk, nagyon sokan, de mi mint régi tanuló társak is, négyen, ti. Magyarai Sándor pesteri ref. pap fia (egész családját megölték, három testvér: Pali, Sándor és Feri, az első-utolsó a harcban – ki tudja, hol veszett el); tehát M. Sándor, Benke Józsi tordai, Szócs Józsi k[ézdí]. vásárhelyi – négyen együtt mikor Várad felé Enyedre értünk, látva azt a pusztulást, azokat a kedves emlékü házakat, hol a legelső családokkal annyi boldog időket éltünk, mindenütt [...] a pusztta kürtők, kormos falak-ablakhelyek, sehol az utakon egyetlen lélek, egyetlen kutyaugatás, kakasszó, semmi, mi míg végimentünk a Viologyom mellett, le a Magyar utcán, sírtunk, mint a gyerekek, s tán még jobban – vagyis inkább mint Jeruzsálem pusztulása után a zsidók.²¹

Végre sok nappali bujkálás-éjjeli baktatás után Kolozsvárra, kitűzött helyünkre értünk; én innen egynehány hét múlva, de még zajlott imitt-amott a muszkaság s a cs[ászári]. k[irályi]. seregrész; jó szerencsecsillagomtól vezetettve szerencsésen Háromszékre s onnan Bodolára kerültem, s így nem jutott részemül az a nagy dicsőség, hogy Oroszhon kies tájait s a német zoldáteszka szívességét megösmérem.

IV. A „GYÖNGYÉLET”

Bodola abban az időben egy kis Svájcz volt; a régi Felsőfehér megyéhez tartozva akkor, voltaképpen senki sem ügyelt oda; ha éppen nagyobb törvényes bajok voltak, akkor úgy a brassói tanács és főbíró intézkedett. Tehát Bodola „áziluma ” volt nemcsak az oly csekély

21 Nagyenyedet 1849. január 8-án este 11 körül támadta meg Simion Prodan Probus és Axente Sever román népfelkelőkből álló serege. A várost felgyújtották, és az ezt követő pusztításnak, amely 10-én érte el tetőfokát, Egyed Akos becllései szerint legkevésbé 600 polgári lakos esett áldozatul. Vö. Egyed: *Erdély 1948–1849*, 309–317. Nagyenyed korabeli utcaneveiről bővebben lásd Rácz Levente: Nagyenyed város házsámozása és régi utcanevei. In *Művelődés*, 2000, 11. sz., 20–25.

„atomoknak”, mint én, hanem a nagy hírű fővezér, Vetter, a nyughatatlan természetű Váradi, ki ezért életével lakolt, Ruzsicska, Szentgyörgyi tekintetes honvédtisztek, a sokat szenvedett s kínosan elhalt báró Horváthné, mind-mind Bodolán találták menedéküket, s innen biztosító utcákat a menekülésre.²²

Én az öreg nagyatyámnál laktam, de a község négy nagy udvara, mindenik otthonom volt, egyikben sem történt semmi nálam nélkül, egyszer egyikben tanító, a másikon számtartó, a harmadikban praefektus, sok-sok voltam. Ha kijött az egyik Béli udvarba Brassóból [a] generál [a] grófnénak²³ udvarolni, akkor ott én voltam a felszolgáló, igaz, hogy francziául társalogtak, de mégis, sokat értettem, mondhatni érzékemmel.

Itt ösmertem meg hazám sok nagy emberét, főleg mivel az egész Béli egy-egy kicsit pecsovics is volt, így a sárga-feketék [*feltehetően az osztrákok vagy a hozzájuk húzó erdélyiek*] nem félték tőlünk. De másrészt Háromszékről a gróf Kálnokiak–Szentkeresztiek–Mikesek (egyik udvar a Mikes Benedeké volt) itt adtak találkát, sőt egyszer báró Kemény Zsigmond²⁴ is egy pár napot itt töltött, s az elmenekült Karacsai Sándor²⁵ is itt készült útjára.

Szóval: ez az egy év nekem roppant ösmeretséget, sőt becsülést is szerzett, mert a menekülők titkait én hordtam szét, sőt meneküléseket is nagyrészt én eszközöltem, s pedig úgy, hogy szerencsecsillagom ekkor sem hagyott el.

22 Feltehetőleg doggenfeldi Vetter Antalról, Ruzicska Jánosról és Szentgyörgyi Jánosról van szó. Vö. Bona Gábor: *Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49*. Budapest, 1983, Zrínyi Könyvkiadó. Az osztrákok elleni fegyveres felkelés szervezéséért 1854. április 29-én Sepsiszentgyörgyön kivégzett Váradi Józsefről lásd Arvay József: Váradi József és Bartalis Ferenc. In *Aluta*, 1969. Sepsiszentgyörgy, 178–180. Báró Horváthné személyére vonatkozóan nem sikerült további információt találni.

23 Az eredeti szövegben mindkét személy neve szerepel, azonban egyiküket sem sikerült azonosítani.

24 Magyargyerőmonostori báró Kemény Zsigmond (Alvinc, 1814. június 12. – Pusztakamarás, 1875. december 22.) magyar író, publicista, politikus.

25 Gróf Karacsay Sándor (1814–1882) 1848 szeptemberében a Kolozs megyei nemzetőrség összeírási biztosa, majd őrnagya. Novemberben leköszön, 1849 tavaszán címzetes őrnagy, a kolozsvári rögtönítélő törvényszék elnöke. A szabadságharc végén külföldre távozik, távollétében halálra ítélik. 1866-ban a poroszországi magyar légio őrnagya. A kiegyezés után hazatér. Bővebben lásd: Bona Gábor: *Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49*. Budapest, 1983, Zrínyi Könyvkiadó.

V. A KOMOLY MUNKA KEZDETE

Boldog emlékű nagyatyámat mindig az a bú emésztette, hogy az ő kihaltával a családból többé nem lesz egyházi ember (pedig a vandalizmus oda juttatta, hogy már akkor családtag is kevés maradt az egykor nagy terjedelmű családból); most, hogy engem megkaphatott, azonnal azon törte fejét, hogy hol kaphat egyszer olyan helyet, ahol bár a Biblia szagát megérezzem. S erre az alkalom is hamar megjött. Ugyanis Pürkerecen a tanító, Benedek János öregsége mellett még jegyző is volt, s a papja betegsége miatt még a templomban is szolgálnia kellett; no tehát így mind a két félnek kapóra jött az alkalom; az igaz, hogy én nagyon passzívan viseltem magam, mert inkább udvari szolgálatra lett volna kedvem, de nagyatyám kedvéért mindenben engedtem.

Ezek szerint 1850 őszére az iskola beálltakor már Pürkerecen produkáltam azt a kevés valamit, amit Enyeden Vajna Andrásról szereztem. Sőt, amit addig sohasem próbáltam, most egyszerre már paposkodni is kellett.

Édes Olvasóm! Ha mindazokat, amiket ide le kéne hogy írjak, tudni akarod, úgy olvasd el az iskola történetének leírásánál: az új korszak 1-2. részét, a 13-16-ik oldalakon.

VI. BODOLÁRÓL KRIZBÁRA KÖLTÖZKÖDÉSEM

1851 nyáridején megválasztatván idevaló tanítónak-kántornak-mesternek-harangozónak s Isten tudja még minek; tehát végre rátelt az idő, hogy ide is költözködjem; az nagyon könnyű dolog volt, mert az ilyen ágrólszakadt fiatalembernek, mint amilyen én akkor voltam, mije lehetett sok? De hát voltaképpen mi is kellett volna valami sok? Tehát [...] utánam jó három nagy szekér, négy-négy lóval, természetesen a javából; no, két szekeret csak megterheljük, hisz a két bizalmi férfi, aki utánam jött, ti. a bíró s gondnok, meg a két szekeres s én, ez elég; a más szekérre meg egy kevés nélkülözhetetlen bútordarab-ágynemű; ez is elég. De hát a harmadik szekérre? Azt mondja az én jámbor szekeresem, Felső utcai Sándor Andr[ás]. derék, becsületes gazda ember, rég meghalt, azt mondja: én üresen haza nem megyek; no, ha nem, András bátya, úgy rakják meg a szekeret virággal. Jó lesz; s így vagy ötven cserép virágot felpakoltunk; éspedig mind a leghíresebb

félékből, mert akkor ott Bodolán két nagy udvarban volt igen híres kertészet. Tehát így jöttünk s hoztunk virágot sokat, amelyek szaporodásai, főleg a sokféle fehér rózsáké, elterjedt [...] itt, de a szomszéd-, sőt még Brassó s Hétfaluba is tölem.

VII. A REMÉNYTELJES CSALÁDI ÉLET MEGALAPÍTÁSA

1851. augusztus elején idejőve hat évig legénykedtem; megállapítva már azt, hogy innen már egyhamar sem el nem szököm, sem el nem visznek, tehát azon kezdett járni az eszem, hogy családot alapítsak, annál is inkább, mert már nagyon éreztem, hogy „nem jó az embernek egyedül lenni”. Tehát 1857. júl 21-én az öreg Fóris²⁶ rám adta Isten áldását, de nem az övét, mert szó, ami szó, hogy még otthon levő három leányai közül örömet engedtek volna választást, vagy ha tán mind a hármat elveszem, nem bánta volna. De hiába! A sors könyvébe más volt megírva, ti. az, hogy én ne papi, se nem úri krinolin, hanem egyszerű falusi leányt vegyek el; ti. idevaló, Illyés György és Marton Ilona Juczi nevű leányukat (nem resteltem becsületes nevét úgy kiírni, mint keresztelték, másnak hagyom a Juditot prédának [...]), aki tíz évvel volt ifjabb nálamnál, s akivel már 35-ik boldog éveinket éljük, s csakis az az egy árnyék kedvetlenít, hogy nincs gyermek, nincs utód.

S habár nem sok is az, ami bizonytalan jövőnek néz elé, de mégis, főleg gyönyörű gyümölcsöskertemet sajnálom, mert biztos vagyok afelől, hogy halálom után bizonyos pusztulás vár reá, mert bárkire gondoljak, nem találok olyant, arra valót, aki alkalmas lenne annak kezelésére, mert mindenik alkalmas a fogyasztásra, de hogy kezét munkára tegye, hogy ott körmölgön-derekát rontsa, arra mindenik nagy úr, márpedig egy kertet sem sétálással, sem káromlással fenntartani nem lehet.

Tehát megházasodtam, éspedig úgy, hogyha módom volna elől kezdeni, akkor is ott kezdeném, ahol kezdtem. Igaz, hogy sok mindenféle véleménynyilvánítást-megtámadtatást eltűrtem, de utóvégre mégis mindenki nekem adott igazat, mert nem vegyültem korpába, nem ettek meg a disznók. Sőt már nászünnepegyemet is oly szép rendeztem be, hogy abban az egész vidék színe-java részt vett, s így a kezdettel

26 Fóris Márton (kb. 1800–1874) 1822-ben brassói iskolamester, 1822–1841 között barcaújfalusi és 1841–1851 között krizbai rektor, majd Molnár Sándor halála után, még 1874-ben is, evangélikus lelkész Krizbán.

megmutattam azt, milyen lesz a folytatás, s hála Istennek olyan is lett, s olyan még ma is.

VIII. MUNKÁSSÁGOM KÖRE

Hivatalosan, szerződészerűleg körül volt írva az, hogy mi a teendőm egyház-iskolában; de ki lehet az, akinek, ha körülötte a körülmények olyanok, s főleg ha még a történetek érdeklik, tehát amennyire csak lehet, azokra be ne folyjon, s azokból részt ne vegyen. Így voltam én is, mióta idejöttem, szüntelen-szakadatlanul.

Már ahogy idejöttem, 1851-be a templom építése javából meg volt kezdve. '52-53-ban, míg felépült teljesen, nagyon sok jutott nekem is, habár nőtlen voltam, de azért mégis valamennyiféle munkavezető volt, az több-kevesebb ideig nálam találta megálló helyét. Így pl. ha kijött a fővállalkozó Fizoler, hozzám szállt, kijött az oltárkészítő, Fiala, legényével napokon át nálam szállásolt. Kijött az óraművész, Stemmer, legényével hetekig nálam volt, igen természetes, miután ők, hogy mi telik tőlem, s így „hazuról jöttek”, de azt is tudták, hogy amit máshol nem mindenütt kaptak, ti. a szívességet, azt nálam megtalálták; s meg is találták, mert mindvalamennyi haláláig (mind elhaltak) jó emberem, sőt barátom maradt. Azután a papi ház építése alkalmával is, az építő hőltövényi szászok az én iskolámban szállásoltak, az én tüzemnél főztek. És főleg az utóbbi, a legnagyobb munka, az iskola építtetése alkalmából is, a legtöbb, sőt mondhatni minden nyughatatlanság az én vállamra nehezült. S azt, aki az akkori állapotokat tudja, könnyen el is hiheti, hiszen az öreg Főrishoz már állapotánál fogva is ki kívánczolt, ha elkerülhetette; a jegyző!! no, már ő sokkal okosabb volt annál teljes életében s így most is, hogy másnak asztalt terítsen, ágyat vettessen [...] de ha már vele teszik, akkor már pompás. Tehát az iskola építtetője-építői is tőle jöhettek-mehettek, de őt egyebütt, mint az irodában nem kaphatták; az igaz, hogyha a korcsmában egy kevés okoskodásra-dicsekvésre felszólították, akkor kész-szíves volt. A vendéglőbe szintén, ahogy akkor volt berendezve, a tisztességes emberek nem vágyakoztak. Így hát akarva, nem akarva, elől-hátul csak én voltam, azért is, mert ott laktam kézügyben.

Ki is jutott minden tekintetben, mert az csak hihető, hogy egy szíves magyar ember az efféléket vízzel nem szokta traktálni; de hála Istennek, még ez ideig úgy-ahogy telt, kitelik s remélem, míg élek,

kitelik mind a szívességből, mind egyébből. Hanem hát édes olvasóm! ha mindezekről még többet is akarsz tudni, úgy olvasd meg az iskola történetének a 3-ik korszakban, a 6-ik rész, a 39. oldalon.

IX. EGY PÁR ÓSZINTE NYILATKOZAT, DE NEM DICSEKVÉS

Mindjárt hivataloskodásom kezdetéről nem hagyhatok emlékezet nélkül egy reám nézve nagyon megtisztelő esetet; ugyanis idejövetelem második évében, még mondhatni, alig melegegtem be; egyszer csak ki kajtat fel s ki nyit be lakásomba? Bizony nem más, nem több, de nem is kevesebb tekintélyű ember, mint a brassói magyar ev[angélikus]. egyház érdemes gondnoka, Varga András. Hát biz azért, hogy Brassóból volt tanítójuk: Molnár²⁷ Zajzonba menvén papnak, tehát ő egyháza nevében felszólított, hogy menjek oda tanítónak.

Ugye, édes olvasóm! hogy ez bizony elég szép becsület volt reám nézve. Nekem lett is volna kedvem, hogyne? városon lakni, de több tekintélyes jó emberem leuntatott. Isten tudja, ha akkor azt a szép meghívást elfogadom, mire és hová vezetett volna utam? De hiába, így volt predestinálva. Az igaz, hogy az öreg Varga mindvégig nehezelt reám, nem is ok nélkül.

Hanem általában közérdekű az is, hogy én nyitottam fel a székely ref[ormátus] tanítók előtt ezen a vidéken a sorompót; ki tudja, ha én annak az akkori Dekánusnak kedvébe, pártfogásába nem esem, ha én annak az akkori híres főgondnoknak Schmidtnak rokonszenvét meg nem nyerem, vajon ment volna oly könnyen Háromszékről az átszállítás, annál is inkább, hogy a mi kedves akkori papjaink éppen úgy, mint a mostani híresek is, inkább félték a reformátustól, mint a tömjéntől. De hiába, nem volt mit tegyenek, mert felülről nem bánták, alulról akarták, sőt közbül igen természetesen mérgelődtek.

27 Molnár Viktor (1827–1882). A brassói szász gimnáziumban, majd a lipcsei egyetemen tanult, teológiát hallgatott. 1849–1853 között a brassói magyar evangélikus egyházi iskola tanítói és énekvezéri állását töltötte be. 1853–1858 között Zajzonban, majd 1858 és 1860 között Brassóban volt magyar evangélikus lelkész, végül 1860-ban Hosszúfaluba került, ahol haláláig működött. Lelkészi évei alatt a nép anyagi helyzetének javítását tűzte ki célul. A gyümölcsstermelés fejlesztésének érdekében községi faiskolát létesítettek. Népkönyvtárakat, leány- és legényegyesületeket is szervezett, szaporította a néptanítói állások számát. Tevékeny szerepet vállalt a Brassó megyei tanítóegyesület létrejöttében, és ugyancsak ő kezdte el a harcot az önálló barcasági magyar evangélikus esperesség felállításának érdekében. Binder Pál: *Az erdélyi magyar evangélikus egyházközségek és iskolák története és névtára (1542–1860)*. Brassó, 1993, 84.

Tehát én utat verve, csakhamar utánam jött Kanyó²⁸ Zajzonba, ő Csernátfaluba menve, helyébe szerevve Bartát²⁹, Barta után Bitai³⁰ Pürkereczre, Kövér³¹ Bácsfaluba, s így tovább-tovább, vagyis inkább: idébb-idébb, mind a mai napig. Az utánam való beköltözködés még sokat könnyült azáltal is, hogy csakhamar Himesch [...] után, Schwarz Höltövénybe, utána Prázsmáron Philippi mind oly szabadelvű s magyarszerető dékánusok voltak, akiknél jobbat még csak gondolni sem lehet. Sokszor volt szerencsém azokkal a tekintélyes emberekkel, s szóval az akkor szereplő tekintélyesebb szász egyházi és világi főbkekkel találkoznom, de bizony bátran merem állítani, hogy messze túltettek azok a szabad gondolkodásban s még a szabad nyilatkozásban is, [...] mind valamennyi akkori, de bizony még a mostani magyar papokon is; nem látszott, nem érzett azokon sem az egyházi, sem a magánéletben legkisebb „pápiasmus” sem, nyíltan őszinték voltak, s ha a reverendát felvették is, emberek maradtak.

X. A LEGELSŐ TANÍTÓI EGYLET S AZ ABBAN VALÓ RÉSZVÉTELEM

Azt hiszem, hogy az egész hazában nagyon kevés vidék van olyan, melynek tanítósága elmondhatná, hogy tanítóegyletének élete oly messze visszamegyen, mint a Brassó megyei tanítóság. S így azt hiszem, hogyha akkor, kezdetben, tehát ezelőtt 36 évvel s még azután is, nem volt olyan híres az az egylet, mint most, azért a mostani dicsőségben osztozó tantestületi szereplőknek csak nem szolgálhat kisebbségükre az a csekélység, sőt ellenkezőleg, én bátran állítom azt, hogy az a régi tanítóegylet is jó és dicséretes munkát végzett, s hasznost is, mert azon épült a jelen. De kezdjük elől: leginkább a Molnár V.³² kezdeményezésére 1856-ban megalakult ezen vidéki tanítóegylet, akkor eleinte szinte több volt benne a pap, mint a tanító. Csakhamar alakulása

28 Kanyó Zsigmond csernátfalusi tanító.

29 Bartha Károly tatrangai tanító.

30 Bitai Sándor pürkereci tanító.

31 Kövér Lázár 1874-től 1904-ig tanított Bácsfaluban. Az említett tanítóknak az a közös, hogy mindegyikük székely származású és református vallású volt, és (feltehetően a korábbi tanítókkal ellentétben) mindegyikük a magyar nemzethez való tartozás érzését igyekezett megerősíteni a barcasági csángókban.

32 Azonos a korábban már említett Molnár Viktorral.

után Köpe³³ vette át az elnökséget, s kevés megszakítással vezette végig, ti. míg ez a papokkal való egyesület fennállott. Első jegyzője Buna³⁴, azután Korodi Lajos, a mostani rector³⁵, ezek voltak, de ők rövid ideig, úgy hiszem, hogy már a második évben én kezdtem a jegyzőséget s vittem végig.

Érdekes az, hogy ezalatt a 8 év alatt való gyűléseink, évente legalább kettőt-kettőt tartottunk, mindig az akkori szász nagy pap, Schil tanulószobájában tartattak, ami bizony nagyon szép volt tőle, hogy készen meleg helyiséggel szolgált; nagyon sokszor ő is végighallgatott, de bele nem szólt, pedig jól tudott magyarul.

Egyszer, soha nem feledem, a gyűlés alatt kezdem arra szemlélni falon levő képeit, sok volt, s hát az asztala felett kit látok? Az öreg néhai Szász K. képét, nem is állhattam meg, hogy megköszönjem neki ezt a figyelmét, amire ezt mondta: én – ti. ő – személyes ismerőse voltam a híres embernek.

Tehát folyt a gyűlésezés, de egyszer 1865 őszén, hogy, hogy nem, nem volt már gyűlésező helyünk, s így Hornyánszkyhoz³⁶ gyűltünk, ahol Köpe egész határozottan lemondott. Molnár az elnöki megválasztás miatt tiltakozott, tehát mit volt egyéb mit tenni? Annál is inkább, mert senki nem gyanította, hogy emiatt milyen nagy baj lesz, megvá-

33 Ifj. Köpe János (1807. szeptember 23. – 1876. december 19.). Brassóban, Sopronban, majd a bécsi teológián tanult, ahonnan 1830-ban tért haza. 1836-ig két előkelő székely családnál volt nevelő, majd 1837 és 1849 között a Honterus alapította ev. gimnáziumban a magyar nyelv tanárának nevezték ki, ahol mint ilyen, 1849-ig működött. 1838-ban megalapította Brassóban az *Erdélyi Hírlapot*, 1849. dec. 21-én, apja utódául, barcaújfalusi lelkésznek választották. Brassói tanárkodása alatt a város művelődésének egyik vezető személyisége volt. 1842. január 7-én a barcasági magyar lelkészek megalapítják „az ágostai vallástételt követő barcai magyar papság társaságát”, hogy vallási és erkölcsi dolgokról tanácskozzanak, megismerjék a magyar irodalmat s jeles magyar könyveket szerezenek, folyóiratokat és lapokat rendeljenek; e társaságban, amely a „Magyar Olvasókör” elődje volt, Köpe is jelentős szerepet töltött be. Egy ideig a barcasági magyar tanítóegyesület elnöke is volt. (Binder: i. m. 66–67.)

34 Feltehetően arról a Buna Sándorról lehet szó, aki 1849–50-ben volt tanító Bácsfaluban.

35 Korodi Lajos vagy Ludwig (1834. február 12. – 1901. január 31.) Korodi Pál brassói és apácai lelkész fia. Német nevelésben részesült: a brassói evangélikus gimnázium elvégzése utáni éveken Berlin, Tübingen és Bécs egyetemén is tanult. 1857 őszétől Brassóban tanított; 1884. május 12-én a Honterus gimnázium rektorának választották. (Binder: i. m. 68.)

36 Hornyánszky Gyula (1825. – 1879. szeptember 30.) Középszkoláit Pesten végezte, azután a hallei egyetem hallgatója volt. 1860-ban Pestről Brassóba hívták magyar evangélikus lelkésznek, egyidejűleg a brassói evangélikus gimnáziumban és tanítóképzőben a magyar nyelvet is tanította. (Binder: i. m. 62.)

lasszuk Hornyánszkyt, de bezzeg le is ütött a mennydörgös mennykő az egylet élőfájába. Hiába, azok az akkori papok is csak olyanok voltak, mint a mostaniak, valahogy eltúrték, de egyébként lélekből gyűlöltek egymást. Köpe, Molnár az igaz, hogy [nem] sokszor találkoztak hivatalos ügyön kívül egymással, de abban megegyeztek, hogy Hornyánszkyt gyűlölték, őt nem is papnak [...] tartották. Hornyánszky meg büszkén verte erős mellét, hogy én is vágok olyan rendet, mint ti [...].

A többi papok: Korodi vak volt, Fóris, Binder³⁷, Török³⁸, Borcsa³⁹, ezek csak numerántur sed non ponderántur⁴⁰. Tehát H. elnök, én még voltaképpen nem is voltam tisztában, hogy mi fő a mérges fejekben, s így elkészítem a lemondásról-választásról való jegyzőkönyvet, s azt 1866 elején leírva a nagy anyajegyzőkönyvbé átviszem Köpéhez, hogy mint illetékes aláírja. De bezzeg most tört ki igazán az Etna, hogy mertek így választani, sok-sok... Én csak hüledeztem. Végre azt mondja Köpe, ezt a könyvet többé senki sem kapja innen tőlem a kezébe, s nem is kaptam, hová lett, hol van, Isten tudja, s tán az ő fiai.

1866 tavaszán H. csakugyan gyűlést hívott össze, de ezek a mérges urak a meghívót se küldték tovább, úgylát egyik-másik csak véletlenül tudtuk meg, s így összegyűltünk hatan. Erre H. is azt mondta, jó egészség, az urak többet velem nem beszélnek. 1866 nyár idején felkértem Török papot, hogy tegyen próbát, ő hívja össze az egészet, hátha lesz valami. De biz úgy se lett semmi, tehát így és ezennel az első egyleti életnek vége lett, a papok mind ez ideig a tanítóegyletből kihaltak (tisztelet a kevés kivételnek).

37 Binder József csernátfalusi lelkész.

38 Török József. Egyetemi tanulmányait Berlinben és Tübingenben (1851) végezte, majd 1860-ig Zajzonban és 1874-ben, 1886-ban Tatrangon evangélikus lelkész.

39 Borcsa Mihály 1824-ben született Bácsfaluban. A brassói szász gimnáziumban tanult, majd 1848-ban kezdte el tanítói szolgálatát. Az 1848-as forradalom idején aktív szerepet vállalt, bevállása szerint levelet is vitt Kossuthnak, habár magával Kossuthal személyesen nem találkozhatott. A forradalom után jegyzőként és tanítóként dolgozott, majd 1857-től a bácsfalusi gyülekezet lelkésze lett, és részt vállalt a négyfalusi egyházi és közösségi élet irányításában, az egyházi iskola megszervezésében és a magyar evangélikus esperesség megalakulásában is. 1913. december 3-án halt meg.

40 Csak a számuk volt meg, a súlyuk nem. Az eredeti közmondás - vota non numerantur, sed ponderantur - magyar fordítása: a szavazatoknak nem a száma, hanem a súlya a fontos.

XI. A MAGAM SAJÁT SZAKÁLLAMRA VALÓ TÖREKEDÉSEM

Én sehogy sem tudtam azzal kibékülni, hogy köztünk minden érintkezési kapocs megszűnjék. [...] De a papok egymás közti gyűlködése hallani sem akart valami olyanról, hogy köztük valamelyik nagyobb legyen, mint a más. Tehát mindent elkövettem, hogy tanítói társaimat, bár úgy, ahogy, annyira, amennyire lehet, összetartsam, így sokszor összehívtam majd egyik, majd a másik községbe, s ha nem is végeztünk nagyszerű dolgokat, de legalább egymást megösmertük, összetartottunk, s így nyertünk annyit, hogy a legjobb korszak nem talált készületlen, annál inkább nem talált álomba merülve.

Több mint három év telt így el, hogy mi csak saját magunk erőnkre voltunk hagyatva. Végre mikor 1869 nyár idején Réthi⁴¹ megérkezett volt Brassóba, én gondoskodtam annak jó előre való megtudásáról, s mikorra megjött, már egy kis lelkes csapattal üdvözöltem a Nro. 2. dísztermében, ahol legelőbb, mint merőben ösmeretlen, az akkori úgynevezett ifjú szász párt főbbjeivel, Vechter-Trauschenfels⁴² várt mireánk, s fogadott minket nagy örömmel. Aztán csakhamar egy nagy gyűlést hívtam össze az akkori magyar ev. tanterembe, ahol Mátyás K., az akkori tanító tartott egy felolvasást, s amely gyűlésen Réthin kívül egy nagy sereg s.szgyörgyi intelligencia volt jelen, akik akkor választott s bejött új papjuk, Göde fogadására s bevezetésére jöttek volt Brassóba. A gyűlésből mind valamennyien a Nro. 2. nagytermébe mentünk, egy valóban kedélyes és emlékezetes közebedünk elköltésére.

A póttanfolyamok tartalma alatt [...], ahol a háromszéki tanítóság nagy része is jelen volt, a többszöri társas vacsorákat, Lajos napi tisztelgéseket, búcsúestélyeket mind én eszeltem-vezettem, és pedig úgy, hogy manapság sem szégyellem. Végre mindennek bizonyos ok miatt vége kell hogy legyen, s éppen így, az én vezető-intéző ténykedésnek is 1872-ben vége lett, azon bajba jutásomért, amelyből láttam, hogy nem szabadulhatok, azzal pedig egy már tekintélyes testületnek

41 Réthi Lajos barcavidéki tanfelügyelő. Az ő nevéhez fűződik a Brassó vidéki népnevelési egyesület megalapítása 1870-ben, amely az érintettek felekezeti hovatartozására való tekintet nélkül a barcasági magyarság általános nevelési érdekeivel foglalkozott.

42 A befolyásos brassói Trauschenfels család valamelyik tagjáról, feltehetően Jenőről van szó, aki ekkoriban több fontos városi és egyházi tisztséget is betöltött.

elnöke nem lehetek. Utánam Jakab, s mivel ő csakhamar pap lett, tehát utána, úgy hiszem, Csia lett az egylet elnöke.

XII. TÁRSADALMI VISELKEDÉSEM

Az ötvenes évek előtt s még azután is egy ideig az Olt valóságos válaszfal volt a két szomszéd megye ösmeretsége közt. A Brassó megyei arról ösmerte a túlsó népet, hogy jó, szép búzája terem, a túlsó rész meg azt hitte, hogy ideát minden lélek szászul imádkozik. Én, ahogy idehozattam, mindjárt gyakran érintkeztem a túlsókkal, mert némi rokonság-barátság addig is összefűzött. Nászünnepeken innen és túlról a tekintélyesebbeket összehívtam, összeösmertettem. A hatvanas években többször összekörleveleztem az Olt melléki és e környékieket azon mottóval, ha hoztok, esztek, s ha jötök, lesztek, és bizony eljöttek, s pedig oly sokan, hogy egész karavánsereg vonult fel a hósvárhoz, sőt, a sok kulacs csak amúgy öntötte drága nedvét, a malacz-csirke-túróslepény csak amúgy utazott a másvilágra, volt ének-vers, pedig nagyrészt meglett férfiakból, finnyás asszonyságokból állott a sereg. Még ma is előttem a képe, hogy Orbán⁴³ mint szavalta el az *Apotheózist*: nyugosznak ők sok[an]. Azután lejöve a vártól másnap reggelig tartó mulatsággal-tánczczal-vacsorával enyhítettük az útfáradalmat.

Később, hogy a tanítótestületi élet valamennyire erősödött, az Olt melléki három falu, Hídvég-Árapatak-Erőd tanítóságát is körünkbe szereztem, s így többször gyűléseztünk az Olton túl is. A vidéki s főleg a szomszéd szász falvak tanítóságával s a papokkal is, úgy a románok közül is nagyon sokkal volt s van ma is ösmeretségem, találkozásom. El-eljönnek látogatni, egyik a kertészeti ügyekért, a más meg régiség-gyűjteményemet akarja látni. Hát még hányan nincsenek, főleg Feketehalomból, akik gyermekeik nálam való magyarul taníttatásáért vagy maguk tanulásáért jöttek velem közeli ösmeretségbe-barátságba. S így, ha velek vagyok, vagy még többször voltam, németül vagy oláhuul köszöntve üritettünk áldomást. Szóval ebben a tekintetben is, azt hiszem, emberül megtettem kötelességem.

43 A szövegben a név csak így, Orbánként szerepel, nem kizárt azonban, hogy tulajdonképpen Orbán Balázsról van szó, aki szinte biztosan találkozhatott Szemerjaival, mint ahogy az is könnyen elképzelhető, hogy a barcasági oktatás helyzetéről szóló beszámoló részben e találkozás következtében került be a Székelyföld leírásába.

XIII. KERTÉSZKEDÉSEM

Életem legkedvesebb foglalkozása volt mindig, s az még ma is az olvasás mellett a kertészkedés. Mihelyt annyira megállapodtam, hozzá is kezdtem, de egy ideig csak szűk körben. Végre 1864-be összeszedtem szinte egy nyolc holdnyi helyet, ahová már 1866-ban közel ezer darab legjobbféle gyümölcsfát behelyeztettem. De ez se volt elég, hanem a mellé még oly nagyszerű plántaiskolát állítottam be, amelyből százával s eddig ezerével osztottam szét, kit ingyen, kit szép szóért, s még lopásért is a legszebb oltásokat.

Rajta voltam szóval, tettel, példával, adománnyal, hogy ezen kedveshasznos intézkedés kedvességre találjon népem között, nemcsak a pusztá kertek, de a legdrágább helyek, az udvarok befásítását üztem a legnagyobb eréllyel. S nem mondhatom, hogy hiába harcoltam, mert sok szép pénzt, sok jóízű falatot kap egyik-másik abból, amit az én kezem, amit az én tanácsom után elvégzett. És nálam mennyi jó és rossz ember részesül abból a gyümölcsből, amit Isten, igaz munkám után, nekem bőségesen juttat. Tehát ebben a tekintetben sem éltem ingyen, s azt hiszem, hogy ezen az úton is többet használtam a közügynek, mintha ötven vagy száz nyelvtani könyvet írtam volna a Theóriának, csupa praxis nélkül.

*XIV. ÉLTEMNEK, KI AHOGY TETSZIK, ÚGY VEGYE,
AKÁR „SÖTÉT,” AKÁR „FÉNYES” RÉSZLETE*

Miután élettörténetemet írom, annálfogva sehogy se hagyhatom el belőle azon időt, amikor és amelybe én is papságra vágyódtam. És ezt a részt csak azért se hagyom ki, hogy ellenségeim ne gondolják azt, hogy a kihagyást azért teszem, mert resteltem a kudarcot; dehog resteltem, hisz az olyan kudarc, mint amilyen az volt, nem nekem, de ellenségeimnek restelni való; igaz, hogy azoknak vastag a bőruk. De másfelől szellőztetnem kell ezt az eseményt azért is, hogy jó embereim (ha még van vagy egy) tisztában legyenek az én akkori szándékom okával.

Tehát 1864. [*évben*] pap akartam lenni, és pedig miért:

1. Azért, mert tudtam magamról azt, hogy van annyi író-olvasó képességem, mint igen-igen sok híres papnak, érdemem pedig több, mint igen-igen sok másoknak.

2. Azért léptem fel, mert egyik legelső egyházifő s apát maga biztatott erre, s biztosított jóakarataról (pedig az is szép volt rám nézve).

3. Még s mi a legfőbb, azért akartam pap lenni, hogy azáltal a jótéteményre rászületett és hajlandó szívem és kezem szabad mozgást nyerhessen, s így azon kevés földi javakkal, melyekkel engem Isten megáldott, a közjóra kedvem szerint intézkedhessem.

Ezek voltak tehát a valódi indokok, s a világért sem az, hogy én úr legyek. Hírre én most így is nagyobbban vagyok sok híres papnál. És hogy volt hát, miért, hogy mégis megbuktam? Annak oka nagyon természetes.

1. Megbuktam, mert egészen a valódi becsületesség után jártam.

2. Megbuktam, mert egynehány száz jóemberemen kívül a többi (valamennyi jó barátom) halálos ellenségem lett.

3. Megbuktam, mert ellenségeim nem volt a galádságnak az a rozsdás fegyvere, amelyet ellenem fel ne használtak volna. S így kinek mi lett a haszna?

Az én hasznom lesz az, hogy

1. saját tapasztalatomon tanultam meg azt, hogy emberekben, barátaidban ne bizzál;

2. hasznom az, hogy most még sokkal felemeltebb fővel járok-kelek ellenségeim közt, mint azelőtt;

3. még legnagyobb az, hogy híveim, ti. ezek az együgyű harisnyások most százszor inkább szeretnek s becsülnek engem, mint azelőtt, mert jól tudják, hogy mit vesztek.

Ellenségeim nyerték azt,

1. hogy orcapirulással gondolnak arra, amit tettek;

2. érzik-tudják, hogy a félrevezetett-megcsalt nép átka-gyűlölete kíséri őket lépten-nyomon;

3. s ez a legfőbb: megnyerték azt, hogy azóta annyi erkölcsi-becsületbeli meghurcoltatások mellett mérhetetlen sok per- s pénzköltséget hordoztak. Annak a szélnek, amit ők elvetettek, mindezideig viharját aratták. A mérgeg bürökpoharát isszák. S annak a fekete tengernek iszapjában, melyet ők oly hősiezen felkavartak, máig, s Isten tudja, meddig fognak még verődni. Az igaz, hogy nekik e kellett, mert inkább szerették s szeretik ma is a leggyalázatosabb harcot, mint az áldott békét.

Hanem hát voltaképpen mégis lett nekem is károm, ti. fáj, hogy látom ennek a megcsalt népnek valláserkölcsi hanyatlását, s fáj főleg annak gondolata, hogyha csakugyan én kell mint utolsó hogy betegyem családom ajtaját, akkor kire hagyjam a kulcsot?

Mert szó, ami szó, s bár a nép nem hibás, de mégis a történetek következtében az érzés sokat változott keblemben. Azután a harc után okos-csendes ember lettem, annyira, hogy midőn az egész falu perbe volt idézve, seregenként mentek törvényszékre, s midőn annyiszor hánytak tört utamba, csakhogy velem is perelhessenek, én mégis óva és mentve maradtam, körmik belém nem akadhatott. S így nézem és hagyom, hogy egyék egymást, intrikáljanak egymás ellen, szólítsák egymást kedves barátomnak szemben, s dobálják sárral hátmegett; én mindezt nem bánom. Egészen úgy teszek most, mint a hortobágyi csikós: ha látom az idő fergetegét, begyúrom a kalapom tetejét, s csak úgy nézem az időt alatta, még a jég is visszapatog róla.

XV. EGY KIS FELVILÁGOSÍTÁS

Különösnek tetszik azoknak, akik azelőtti tevékenységemet, mozgékonyságomat ismerték, s csudálkoznak azon, hogy mi lehet annak oka, s így egyképpen, másik másképpen ítéli meg. Van, aki azt hiszi, hogy az utóbbi csalódások miatt valódi ember-világgyűlölő lettem, van, aki azt hiszi, hogy én most szüntelen azon töröm a fejem, hogy hol találnám meg azt a sarkpontot, amelyről, mint az egykori bölcs, az egész világot a semmiségbe rúghatnám, pedig sokkal több eszem van, ha nem vagyok is pap, hogy ily badarságokon jártassam eszem. Tehát tudd meg, édes olvasóm, s értsd meg az én magatartásom valódi okát, ilyenképpen: Tudod-e, te édes ítélőm, mi annak a 64 esztendőnek a nehéz terhe, főleg ha ebbe még az a dicsőséges 48–49-iki csikorgó tél is belehavazott, hidd el, hogy annak az embernek elég az ő köszvényes terhe. De még van egy második szomorú okom is, ugyanis: tudva van, hogy manapság a társas körök mozgalmaiban, még ha ifjú is, csak akkor vehet részt, s akkor kedvesen látott barát, ha bárcsak valamennyire s bármily mértékletesen képes enni-inni. No, már bennem éppen ez a főkellék hiányzik. Igaz, hogy mi is vágtuk egykor az életet [...], hanem most csak lassan a testtel, s éppen ezért a legnagyobb okosság kerülni az alkalmat, hogy sem magunk romlására, sem mások terhére ne legyünk.

Mindezek mellett a harmadik okom legnagyobb, legbevehetőbb s ennek alapján leginkább megadható nekem bárkitől az abszolutórium. Ugyanis azt mondja Hermann Ottó egykor nagy felháborodásában: „sokkal szerencsésebb a vak, mint a süket.” No már édes kollegám, a sükettség révén megbocsát nekem [...].

Szemerjai síremléke a krizbai temetőben

BIBLIOGRÁFIA

- Árvay József: Váradi József és Bartalis Ferenc. In *Aluta*, 1969, Sepsiszentgyörgy, 178–180.
- Binder Pál: *Az erdélyi magyar evangélikus egyházközségek és iskolák története és névtára (1542–1860)*. Brassó, 1993.
- Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49*. Budapest, 1983, Zrínyi Könyvkiadó.
- Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914*. Bukarest, 1981, Kriterion Könyvkiadó.
- Egyed Ákos: *Az erdélyi magyarság történetéből: 1790–1914*. Kolozsvár, 2004, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása.
- Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*, Csíkszereda, 2010, Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

- Hochbauer Gyula: Szemerjai/Szemerjay Demeter Károly. In *Hétfalu*, XXVI. évfolyam, 3. szám (2020. március), 2.
- Kosztai István: *A krizbai magyar evangélikus-lutheránus egyházköztség története*. Krizba, 2004.
- Rác Levente: Nagyenyed város házsámozása és régi utcanevei. In *Művelődés*, 2000, 11. sz., 20–25.
- Seres András: *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Bukarest, 1984, Kriterion Könyvkiadó.
- Süli Attila: A honvédség szervezése Erdélyben 1849-ben. In *Acta Siculica*, 2014–2015, 195–248.
- Szemerjai Károly: Emlékezés a 73-ik h. zászlóalj alakulására. In *Történelmi Lapok*, 1892, 16., 160–161.
- (http://dspace.bcucuj.ro/bitstream/123456789/64409/1/BCUCLUJ_FP_106331_1892_001_016.pdf) (Letöltve: 2019. 11. 23.)

Jónás és a cet, 2017
(olaj, vászon, 50 x 70 cm)